

UN LLIBRE INVISIBLE: ELS
PROVERBIS D'ACÍ I D'ALLÀ (1974)

12.1. GUST PER L'AFORÍSTICA

L'interès de Josep Carner pels refrans i els aforismes ve de molt antic: la primera col·laboració carneriana a *L'Aspreneta* identificada per Albert Manent és ja una «Endevinallística» de quan l'escriptor tenia poc més de dotze anys,¹ i només un any després (el novembre de 1897) el precoç escriptor havia d'obtenir un accésit al certamen convocat per *L'Atlàntida* precisament amb un «Aplec de refrans». Del 12-XI-1899 és un article de Carner a *La Veu de Catalunya* titulat «Els refrans catalans»,² i després al llarg dels anys en publicarà diversos més al mateix diari.³ A més, Carner traduirà cap al 1919 per a l'Editorial Mun-

1. Signada M.X.Y, aparegué al número 62 de la revista, de l'11 d'abril de 1896 (A. Manent 1982: 18).

2. Vegeu A. Manent 1982: 21 i Cardona 1967: 191.

3. Article «on diu que es tracta d'un fragment d'una introducció a una sèrie de refrans a punt de publicar-se. Cf. gairebé el mateix text a *La Renaixença*, 22-XI-1899» (A. Manent 1982: 300, n.30).

4. Marcel Ortín (1996: 309) referència a *La Veu*, a més de traduccions de les tres *Fables* de Stevenson i de tres *Fabliques Populaires* de Lamb (1927), els articles «Parlant de tot... Tria d'aforismes de Bernard Shaw», «Parlant de tot...

tañola uns *Contes i apòlegs de tots els països*, el 1921 per a l'Editorial Catalana que ell mateix dirigeix les *Faules* de La Fontaine, el 1931 *Els caràcters o els costums d'aquest segle* de La Bruyère per a la Llibreria Catalònia i, encara, els *Assaigs* de Bacon (preparada els anys 1954-1955, tot i que no apareguda fins al 1976⁵). A Mè-

Pensaments de Henry David Thoreau» i «Parlant de tot... Els Set Proverbis» (1926).

5. D'acord amb Segimon Serrallonga (1986), Carles Riba fa esment dels *Assaigs* en una llista dels llibres que ha d'enviar un cop arribat a Barcelona al carnet de notes del viatge que va fer a París i Brusselles (on visità, a la fi de maig, Carner) l'any 1954. La traducció fou «oferta» per Carner a l'Alpha a través de Riba: Carner només havia d'acceptar enviant una carta «oficial» i es comprometia també a escriure-hi un pròleg. El 25 d'abril de 1955 Carner escriu a Riba: «Em permeto enviar-vos quatre mots per al director de l'Editorial Alpha (ignoro la seva identitat) sobre Bacon. Feu-me el favor d'assenbentar-vos-en i de fer-ho a mans... perquè jo no sé si encara és vàlida l'adreça que porta la Història de Catalunya de Ferran Soldevila» (Manent & Medina 1994: 293). El 29 de novembre de 1955 Carner envia a Riba l'original manuscrit de la traducció i li diu que ja està «treballant en el pròleg, que no t'ignoraré gaire a acabar» i que li fa a mans el paquet dels *Assaigs* «perquè no trobo l'adreça de l'Editorial Alpha» (Manent & Medina 1994: 294): un cop i un altre, sembla com si Carner es resistís a mantenir correspondència amb Joan Estelrich, responsable d'Alpha. La finalització de la feina la confirmen dues cartes de l'1 i el 20 d'octubre de 1955 de Carner a Albert Manent. Poc després Riba devia portar l'original, sense pròleg encara, a l'editorial. El 28 de gener de 1957, Carner tornava a escriure a Carles Riba: «No m'ha vingut un sol mot de l'Editorial Alpha acusant recepció (que ha d'haver tingut lloc fa mesos) de la meua traducció de Bacon (els *Assaigs*). Suposo que això és mal senyal. Si no hi ha manera que es publiqui aquell text, ¿podríeu cercar de recollir-me'l? Potser un altre dia trobaríem un altre editor.» Sembla que Carner no recordi que hi ha encara pendent el pròleg ni que la notícia de l'acceptació de la traducció li havia estat comunicada per Riba en nom de l'editorial. Passats uns mesos, a principis de juny de 1957, Carner sollicita a Albert Manent l'adreça de Joan B. Solervicens («que té al seu càrrec l'Editorial Alpha») per fer-li a mans el pròleg. Però l'assumpte tampoc no es desencallà aleshores.

Per unes cartes entre Marià Manent i Émilie Noulet de l'estiu de 1973, sabem ara que fent endreça dels papers de Josep Carner la seva vídua trobà un paquet de l'Editorial Alpha de l'any 1962 en què retornaven a Carner la tra-

UN LLIBRE INVISIBLE: ELS «PROVERBIS D'ACÍ I D'ALLÀ»

xic, publica en castellà uns *Casos y pláticas de animales* (1940) adreçats als infants i, a la revista *Lletres*, un interessant aplec d'aforismes «De l'art de traduir».⁶ I no oblidem que, en estrenar la carrera consular, Carner escrivia a Jaume Bofill i Mates i, per demostrar-li que «Gènova és, segurament, la ciutat no catalana on la gent és més semblant a la barcelonina», li enviava llistes de proverbis lligurs traduïts al català.⁷

No ens pot estranyar, doncs, que tant la correspondència de Carner amb els Manent com la que mantingué amb Josep M. Cruzet documentin l'interès de l'escriptor cap a la fi dels anys cinquanta i els primers seixanta pels proverbis i les frases fetes d'arreu del món. Un interès que, com acabem de veure, no era nou sinó represa d'una afició antiga.

A la postdata d'una carta a Josep M. Cruzet de 21-XI-1961, Carner tempteja l'interès de l'editor per aquest material: «¿Què en diria de la publicació, un dia o altre, d'un llibret d'adaptacions catalanes de proverbis (des dels grecs i els bíblics fins als

ducció. Assabentat d'això, Manent va escriure a Ramon Guardans: «Benvolgut amic: La vídua de Josep Carner m'escriu que, entre els papers del poseta, ha trobat la traducció dels assaigs de Bacon, que fou retornada per l'Editorial Alpha l'any 1962. A Émilie Noulet li plauria de saber per què l'Editorial no decidí d'incorporar aquell llibre al seu programa. Us podria interessar ara? La vídua de Carner em diu que segurament l'Editorial va enviar una carta explicant els motius d'haver retornat la traducció, però fins ara no l'ha trobada en els nombrosos feixos de documents que està ordenant. Us agrairé molt que m'envieu uns mots per poder contestar la pregunta de la Sra. Carner. Us saludaria amb afecte el vostre amic» (31-VIII-1973, a l'arxiu de la família Manent-Segimon). Finalment l'obra acabà apareixent l'any 1976 a Curial Edicions Catalanes, amb la introducció inacabada i, curiosament, amb la traducció també inacabada, però sense cap nota editorial explicativa d'aquests dos fets (Francis Bacon, *Assaigs*, traducció catalana i introducció de Josep Carner, B.: Curial, 1976).

6. Publicat a *Lletres*, núm. 3, juliol 1944, pp. 4-6, i aplegat a *Teoria de l'haan poètic* (1970) i a *El veïnatge de la poesia* (Carner 1986: 193-196).

7. Carta de Carner a Guerau del dia de Nadal de 1922 (Manent & Medina 1994: 136-137).

de negres africans)? Qüestió de poca despesa tipogràfica.»⁸ La resposta de Cruzet és més aviat tèbia: «Li estimo l'oferta d'aquest llibret que vostè parla, d'adaptacions catalanes de proverbis d'altres llengües, i si vostè me'n pogués enviar algunes mostres i dir-me una mica la mida que faria el volum, sense cap pressa podríem estudiar la seva publicació per un dia o altre» (4-XII-1961). A la carta següent (de 12-1-1962) Carner adjunta un parell d'exemples i torna a l'atac, argumentant l'interès dels refranys i aforismes per a la literatura catalana del moment:

De moment em distreu agradablement de passar al català refranys estrangers i àdhuc pensaments en forma proverbial, que algun cop es permeten escriptors d'anomenada. (...) Voldria donar a cent (pel cap baix) d'aquestes pensades tota l'espontaneïtat de la nostra parla nadiua, i em sembla que podria ésser útil per a evitar tendències a la inflor, al barroquisme, a les expressions híbrides o penoses de l'adolescència menys aconduïda. Cal, potser, predicar una mica de naturalitat i de senzillesa en l'expressió minyonívola. Em penso que d'aquí un parell de mesos ho tindré prou avençat. Si a vostè (com és potser ben just) el meu propòsit li romangués exterior o fred, potser intentaria de trobar hospitalitat a Mallorca.

Veient, tal vegada, que no tenia noves per la banda de l'Editorial Selecta, Carner mirà efectivament de publicar el llibre per altres vies. O més que de publicar el llibre, mirà de fer una cosa semblant per altres vies. Així, per les primeres cartes amb Jaume Pla sabem que quan aquest va anar a Brussel·les el gener de 1962 amb els dibuixos zoològics de Josep Granyer sota el

8. També en una carta sense data (però que ha de ser de finals de 1961) a Josep Miracle, escriu: «Vaig navegant, amb algunes lirutacions vitals, cap als 78 anys, però encara faig algun versot, i àdhuc estic treballant en una col·lecció de sentències i aforismes, traducció de refranys de diferents països i de sentències o *boutades* de diferents autors» (Manent & Medina 1997: 105-106).

braç, Carner li proposà una obra molt similar: «Vet aquí que la meva muller i jo venim —una mica espantats— a proposar-vos un llibre i de moment ja en surten dos! Perquè a part d'aquest magnífic i insospitat bestiari, a nosaltres ens agradaria que fés-siu uns comentaris als dibuixos d'en Granyer seguint la idea que ens vàreu exposar: *uns comentaris encapçalats o acabats amb un rodolí i en els quals, en prosa, us empesquésiu una petita història sobre la bèstia que s'exhibeix en el requadre com en un museu, acompanyada sempre del contrapunt d'una figura humana, i dels personatges que fan de públic. Quan us haureu esbravat amb la meravella de creació que esteu fent, no els voldreu escriure amb una intenció podríem dir de periodista més que de poeta?» (31-1-1962; el subratllat és meu). Potser no és per casualitat que a la vista del material que Carner li envia per al *Museu zoològic*, Jaume Pla escrigui el 2-III-1962: «Amb l'epígraf o sense, els versos són igualment bons. Tenen, em sembla, la rara qualitat d'agermanar el refinament literari més exigent amb una profunda resonància popular. A vegades sembla un d'aquests adagis fruit de la saviesa i de l'experiència del poble. És possible, també, que es popularitzin i que a llarga complexin aquesta funció d'adagi.»*

El projecte era important per a Carner. Aquell mateix 1962, adreçant-se a Tomàs Garcés, diu per presentar-se: «Encara es-cric. Costa molt de desempallegar-se d'una dèria. *Darrerament m'he ocupat d'una mena de transferència al català, i en vers, de pro-verbis de variats països; és un esforç, si més no, comparable a un exercici de digitació.* I també he compost, instat per l'editor, unes quantes ratlles rimades per a un àlbum que conté 50 imatges d'animals. Tot això sense haver abandonat del tot la lliure poesia: crec que podria fer estampar un llibre, de vegades poc falaguer per a la iniquitat, amb el material aplegat en un calaixet» (el subratllat és meu). I el 19 de gener de 1963, burxat pels Manent —sobretot per Albert— perquè enllesteixi la selecció de la seva prosa per al segon volum de l'obra completa, escriurà a Marià Manent...

per a innovar-vos que, per a una mica de consol de Manen[t] II, i no trobant pas que les X rondalles ni els Nyanyos valguin la pena d'una reimpressió, el llibre II de les O[bres] C[ompletas] podria contenir, demés de *Les Planetes del verdum* i els dos llibres publicats per l'Estelrich en edat meva més responsable, una obra que ja tinc començada, i és una col·lecció de dites d'escriptors i de refranys populars, amb breus comentaris meus. Les màximes citades han estat preses indistintament en obres d'autors coneguts i en col·leccions folklòriques. Us copio algunes d'aquestes sentències:

No malverseu cap hora;
una posta de sol és a la vora
Deia una vella retorta:
—Mai mala cara a ningú
i que escombrri cadascú
Hi ha qui a l'infern amiria de dret
sols per a encendre-hi el seu cigarret.
davant de la seva porta.

Els comentaris serien breus, i els orígens indicats sota el text o bé en l'índex. L'estil del comentari voldria que no fos ni llarg ni insignificant. Els tres exemples esmentats, no són pas els millors. El comentari no serà pas extens, però farà tot el que pugui per a mirar-m'hi: l'avinentesa no em sembla pas menyspreable ni inútil per a fer pensar, i, ensems, per a fer somriure.

El llibre amb la combinació de dites d'escriptors i populars per una banda i comentaris de Josep Carner per l'altra no s'arribà a concretar, però el poeta no abandonà mai el projecte. El 1969, a la pregunta de Xavier Febrés sobre si continuava escrivint, Émilie Noulet afegí al que havia dit Carner: «A més, per para un llibre de proverbis. Proverbis de tot temps i de tot arreu. És molt interessant això, oi?» I d'acord amb la crònica de l'enviat especial de *La Vanguardia* a Brusselles el 2 d'abril de 1970, en arribar a Barcelona aquella primavera Carner duia a la maleta un original, «*millares de folios con proverbios y sentencias de los cuatro puntos cardinales, trabajo que ha querido conservar inédito*

para darlo a la luz, como regalo, a su regreso a la ciudad natal. «El proverbio —dice Carner— constituye el paisaje de una nación».»

12.2. «WORK IN PROGRESS»

A darrers dels anys seixanta i sobretot a partir de la primavera de 1970 Joan B. Cendrós va assolint protagonisme en la difusió de la figura de Carner: intervé activament en el viatge d'aquell 1970 i en la posterior repatriació de les despulls de l'escriptor, arriba a un acord anys després per a la donació de tots els papers de Carner a l'IEC i, finalment, es fa càrrec —com veurem— d'un projecte literari que ve de molt entere: els *Proverbis d'ací i d'allà*. Mort Carner sense haver-ne concretat l'edició, el procés es torna a posar en marxa durant la replega i tria del material deixat pel poeta a càrrec d'Émilie Noulet, amb Maria Manent com a interlocutor.⁹ Ja l'estiu del mateix 1970 Manent rep «*les manuscrits des Proverbes*» (8-vii-1970), que devien consistir en un plec (no en milers) de quartilles...

la majoria de les quals són escrites en la seva fina calligrafia, gairebé sempre clara i segura. Només la mida del paper els dona una c[e]lra uniformitat; els textos, sense comentaris, són traçats amb llapis o amb bolígraf de diversos colors (blau, verd, vermell), i també hi ha alguns fulls, molt pocs, escrits a màquina. Hi hem trobat proverbis repetits mot a mot i d'altres que encloven alguna variant; sovint aquestes variants són mínimes i només consisteixen en una nova disposició dels versos (transcrits, per exemple, en dues ratlles en comptes de quatre) i Al-

9. D'aquesta conjunció va estar a punt de néixer-ne un altre llibre, o com a mínim una *plquette*: a diverses cartes de l'estiu de 1970 Émilie Noulet parla a Maria Manent d'un possible aplec de versos (o textos) esparsos que proposa titular *Textes retrouvés, Textes de circonstances* o *Vers de circonstance*. La idea, però, no va tirar endavant.

gunes quartilles són més treballades, i probablement van ser revisades en un període bastant posterior al de la primera redacció [...] | De tant en tant, en aquestes quartilles dels proverbis, es troba algun poema de Carner. Són gairebé sempre poemes ja publicats, i s'hi observa alguna correcció. [Carner 1974: 17-18]

Per un apunt a *L'aroma d'arç* (1982: 197) coneixem la data de redacció d'aquesta nota preliminar de Marià Manent al llibre de proverbis: el 27 de setembre de 1971. D'abans d'aquesta data ha de ser doncs el gruix del treball d'ordenació i tria entre les diverses variants de les «dites i refranys» (un dels títols utilitzat per l'autor).

Però la preparació (i la compleció) del llibre va continuar durant l'any 1972. El 9 de maig, Manent escriu a Émilie Noulet: «Avec votre lettre du 27 avril j'ai bien reçu encore quelques proverbes (dont un du Ghana). Merci. Tel que je vous ai dit, je fais ta- per chaque proverbe dans des fiches séparées, de sorte que l'on puisse voir facilement les diverses versions et les proverbes répétés. Monsieur Cendrós souhaite publier le recueil au plus tôt possible.» També demana a la vídua de Carner que el tingui al corrent si troba més proverbis i es pregunta si és millor esperar un temps per augmentar-ne el nombre o bé posar en marxa tot seguit l'elaboració del llibre, com sembla que preferia l'editor. Émilie Noulet devia inclinar-se per aquesta darrera opció, perquè el 13 d'agost d'aquell 1972 Manent la informa que ja ha enviat a l'editor els *Proverbis*... i la traducció al català que ha fet del prefaci d'ella, i que Cendrós ha inclòs el llibre en els seus plans immediats. Però alguna cosa ho devia anar endarrerint, i passaran dos anys abans de la següent menció de l'assumepte a la correspondència entre ells: el 4 de juliol 1974 Marià Manent escriu a Émilie Noulet comunicant-li que ha rebut carta de Cendrós dient que espera llançar el llibre la propera tardor «ce dont je me réjouis, car la mise en production de cet ouvrage a été un peu lente», diu Manent. Aquesta vegada els pronòstics s'acompliren, i

Émilie Noulet escriu el 15-xi-1974 anunciant la recepció dels primers exemplars i expressant la seva satisfacció: «Vous avez raison! C'est un joli petit livre. D'un goût parfait où tout est signé. C'est ravissant.»

El llibre, que s'imprimí en edició limitada de 1000 exemplars en tapa dura i amb ornaments de Josep Granyer, forma part sense número de la col·lecció «Els llibres de l'Óssa Menor», i duu el segell editorial d'Aymà-Proa. Conté 154 proverbis o rodolins procedents d'Alemanya, Anglaterra, Armènia, Castella, Catalunya, Dinamarca, França, Ghana, Holanda, Hongria, l'Índia, Irlanda, Israel, Itàlia, Iugoslàvia, el Japó, els països àrabs, Pèrsia, Polònia, Turquia, la Xina, la Bíblia i un seguit d'autors clàssics i moderns, a més d'un apèndix final amb peces de les quals no constava l'origen. Obren el volum un pròleg d'Émilie Noulet i una nota preliminar de Marià Manent. Pel pròleg de la vídua de Josep Carner ens assabentem que aquest dedicà a la traducció de proverbis de tots els temps i països una estona de treball diari al llarg dels dos darrers anys de la seva vida, acumulant versions en un treball llargament i reiteradament reprès. Noulet fa un interessant repàs dels motius de semblança entre els proverbis i Carner, i deixa per al final una dada fascinant (probablement aportada per Josep Carner de Ossa): el fet que aquest gust de Josep Carner pels proverbis coincidia amb el de Sebastià Carner, pare del poeta, vers la mateixa edat. La nota de Marià Manent, a més de fer la detallada descripció dels «originals» citada més amunt, comenta que l'acció de Carner per les dites populars venia de feia anys i que la mort la interrompé, amb la qual cosa els *Proverbis d'ací i d'allà* ens arriben malauradament i per sempre —a través de la seva intervenció, tot i que això ell no ho digui— com a *work in progress*.¹⁰

10. El 1997, una afortunada casualitat va voler que Oriol Izquierdo —aleshores director literari d'Edicions Proa—, assabentat del tema de la meua tesi, localitzés en un trasllat de despatx al fons d'un armari de l'editorial

I.2.3. MENOR, NO INEXISTENT

L'aforisme és una forma literària nuclear, condensada, en la qual el concepte d'autoria ha estat polit pels anys en benefici de l'essencialització d'una saviesa compartida i compartible. Una forma que llinda de ple, a més, amb el gruix de la tasca literària de Carner tant per la combinació que comporta de brevetat i enginy com en el seu vessant d'observació de comportaments del comú i de reflexió moral.¹¹ És la veu autoritzada d'Émilie Noulet la que sosté sense vacil·lacions que «un acaba fent sempre allò que més s'assembla a la pròpia natura profunda. I el que en ell s'adeia amb els proverbis és que ofereixen, segons la definició popular, "la saviesa de les nacions"» (Carner 1974: 9). La saviesa i el paisatge, com Carner havia afirmat a un periodista. Savi amable i observador del paisatge de les nacions, Carner hi afegeix un tercer element imprescindible: el domini formal que, malgrat els anys, conserva, la unitat subterrània que dona a aquest material dispers la veu del poeta. En paraules de Joan Teixidor: «Sobre el material d'origen sobrevé aquesta incompreensible suavitat carneriana del vers que esborra fronteres i senyals. Hi ha un moment en què tot ens sembla original, im-

una senzalla carpeta de carró on hi ha escrit amb bolígraf «PROVERBIS I JOSEP CARNER» i que conté un joc de galterades corregides (el llibre fou picat en plom) i l'original per a impremta lliurat —i amb tova seguretat «muntat»— per Marià Manent. I parlem de muntatge perquè el primer que queda clar en les 58 pàgines d'aquest original és que fou «construït» i retocat per algú partint de les fixes amb cada un dels proverbis mecanografiats a partir del munt d'originals inicial. Aquest algú devia ser Marià Manent amb l'ajut de Rosalina Poch, a la qual els editors agraïen «el seu valuós ajut en la revisió i ordenament de l'original d'aquest llibre» (Carner 1974: 20).

11. Parlant de la prosa de Carner, Enric Bou vincula el seu to general humorístic (irònic de tant en tant) no amb un gust de l'autor per la facècia o la grogleria, sinó amb «l'especial actitud que adopta en escriure: la d'una mena de jutge, moralitzador, amable si es vol, però jutge al cap i a la fi» (1985: 78).

UN LLIBRE INVISIBLE: ELS «PROVERBIS D'ACÍ I D'ALLÀ»

diat, acabat de néixer. Es tracta realment d'una nova creació» (1981: 248)

El llibre, però, va cometre el pecat d'aparèixer l'any 1974, amb Carner ja mort i durant els anys de «purgatori» que sembla que inevitablement segueixen la desaparició dels grans escriptors. Així, es tracta d'un títol que ha estat oblidat (obviat) fins a tal punt que en el seu cas no es pot parlar ni de poca fortuna crítica: senzillament, perquè no n'ha tingut cap. Albert Manent no el menciona a la seva biografia,¹² i no apareix als textos fonamentals d'Aulet (1991), Centelles (1984) ni Gustà (1987). Potser no és estrany, doncs, que tampoc no hagi meregut ni una trista referència als tres darrers volums col·lectius sobre l'obra de Carner: *Josep Carner: llengua, prosa, poesia* (1985), els «Studies on Josep Carner» de *Catalan Review* (1992) i *Carneriana...* (1995).

Proverbis d'ací i d'allà és, doncs, un llibre sens dubte menor i que no acaba de tenir la forma que el seu autor havia imaginat i anunciat, un volum «reconstruït» que en tant que *work in progress* ha de ser llegit i avaluat més pel que apunta (i pel que això significa en la biografia literària de Carner, que em sembla que no és poc) que no pel que finalment acaba essent en tant que *llibre clos*. Però a partir de les dades aquí consignades em sembla que podem com a mínim discutir-li en part l'etiqueta de *postum* (sí en l'edició, no en la concepció ni en la preparació). I fer vots perquè d'ara en endavant perdi la tràgica categoria d'invisible.

12. La primera edició de la qual és del 1969, però que fou reeditada el 1982. Tampoc n'ha incorporat cap referència Jaume Medina en la seva recent adaptació (Manent & Medina 1995b). Deixo de banda, evidentment, la biografia de Calders (1964), que és anterior a l'aparició del volum.

JAUME SUBIRANA

Josep Carner:
l'exili del mite
(1945 - 1970)

Edicions 62

Barcelona